

ตามหาบุคคลในภาพทูตไทยถวายสาส์นแด่นโปเลียน III มีตัวตนจริงหรือไม่ ?

ไกรฤกษ์ นานา

เมื่อภาพวาดคณะราชทูตไทยถวายพระราชสาส์นจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่พระเจ้านโปเลียนที่ 3 แห่งฝรั่งเศสถูกวาดขึ้น แล้วส่งกลับมากรุงเทพฯ เป็นของพระราชทานนั้น คนไทยได้แต่ชื่นชมความอลังการของภาพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดปรานภาพนี้มาก ถึงกับโปรดให้แขวนไว้ภายในท้องพระโรงตลอดไปเพื่อประดับพระบารมี ทว่า จุดประสงค์ของภาพก็ได้เกิดขึ้นเพื่อเป็นของขวัญเท่านั้น แต่จุดมุ่งหมายอันซ่อนเร้นยังแฝงไว้ซึ่งผลประโยชน์ทางการเมืองของชาวฝรั่งเศสด้วยกันเอง รวมถึงความทะเยอทะยานของราชบัลลังก์และชาวราชสำนัก ตลอดจนการประกาศศักดาของผู้มีอิทธิพลที่ปรากฏอยู่ในภาพทุกคนด้วย

ไม่เป็นที่สงสัยว่าการเปิดประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 นั้นมิได้ทรงกระทำไปเพื่อความเลื่อมใสความคิดความอ่านของฝรั่งอย่างคลั่งไคล้และไม่มีเหตุผล แต่ความศรัทธาในความก้าวหน้าของชาวตะวันตก ถูกบ่มเพาะขึ้นมาจากการที่ทรงตระหนักว่าชาวตะวันตกกำลังใช้สาเหตุของความล้าหลังและป่าเถื่อนของชาวเอเชีย เป็นข้ออ้างในการแผ่ขยายลัทธิจักรวรรดินิยมเข้ามาก็เพื่อเปลี่ยนแปลงประเทศด้อยพัฒนาเหล่านี้ไปสู่ความเป็นอารยะ โดยใช้คำว่า “พัฒนา” เป็นหนทางไปสู่เป้าหมายของตน สยามประเทศจำต้องปรับเปลี่ยนไปสู่ความเจริญโดยเร็วที่สุด เพื่อหลีกเลี่ยงหนีเงื่อนไขของจักรวรรดินิยม

ความวิตกกังวลว่ามหาอำนาจตะวันตกจะใช้แสนยานุภาพเข้ามายึดครองเมืองไทยจึงมีอยู่ในจิตใจของพระมหากษัตริย์ไทยตลอดเวลา และด้วยเหตุนี้ความพยายามและพระราชดำริต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4 จึงเน้นไปที่การรักษาเอกราชของชาติไว้ให้ได้ ทฤษฎีหนึ่งที่เห็นเด่นชัดคือ การทำให้ฝรั่งนับถือ ในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงผู้นำชาวตะวันตก ได้ทรงเน้นอย่างถ่อมตัวหลายครั้งหลายหนว่า สยามประเทศเปรียบเสมือนบ้านป่าเมืองตอย ราษฎรก็อยู่ในภาพ “คนดิ่งรัยกึ่ง” ยังห่างไกลความเจริญของชาติตะวันตก ส่วนประเทศทางยุโรปนั้นเปรียบได้กับเมืองสวรรค์ ประชาชนก็เปรียบเสมือนชาวสวรรค์ ในเมื่อทรงตัดสินพระทัยส่งราชทูตไปผูกสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศทางตะวันตกจึงมีพระราชดำริที่จะคัดเลือกเฉพาะขุนนางชั้น 1 ที่มีบุคลิกดี มีความสามารถสูงและคุ้นเคยกับสังคมชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ มาก่อน ไม่เหมือนกับการเลือกทูตไปเมืองจีนที่อาจจะส่งขุนนางทั้งสองประเภท “จิวรี่เห่” ไปได้⁽⁵⁾

ดังนั้น เมื่อทางฝรั่งเศสก็พอใจในความจริงใจของฝ่ายไทยเช่นกัน ถึงกับวาดภาพขึ้นภาพหนึ่งเพื่อเป็นที่ระลึกถึงความพยายามและความตั้งใจของเราขึ้น ภาพนี้ต่อมาได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของการเปิดประเทศและพัฒนาการของชาติตะวันออก ที่ผู้นำตะวันตกต้องการเห็น แต่ภาพนี้ก็มิได้เป็นเพียงของขวัญแห่งมิตรภาพที่ถูกส่งกลับมาเป็นกำนันเท่านั้น มันยังแฝงไว้ซึ่งนัยทางการเมือง

อื่น ๆ อีก บทความนี้ช่วยวิเคราะห์อัตลักษณ์ ประวัติความเป็นมา และความหมายเชิงสัญลักษณ์ของภาพประวัติศาสตร์ที่ถูกลืม

คณะทูตและรายละเอียดการเข้าเฝ้า

ในปี พ.ศ. 2404 (ค.ศ. 1861) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริให้จัดคณะทูตชุดใหญ่ขึ้นคณะหนึ่งเพื่อส่งไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักของพระเจ้านโปเลียนที่ 3 ถึงกรุงฝรั่งเศส ความพยายามครั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากความสำเร็จในการทำสนธิสัญญาการค้าและพาณิชย์กับฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2399 (ค.ศ. 1856) และการส่งคณะราชทูตชุดแรกไปอังกฤษใน พ.ศ. 2400 (ค.ศ. 1857) รัฐบาลฝรั่งเศสเริ่มที่จะต้อนรับคณะทูตในตอนแรก เนื่องจากติดพันอยู่กับสงครามไครเมีย (Crimean War) แต่ในที่สุดด้วยความพยายามของกงสุลฝรั่งเศสคนแรกประจำกรุงเทพฯ คือท่านก๊าวแห่งเคาต์แห่งคาสเทลโน (Le Comte de Castelnau) ทางปารีสจึงตัดสินใจส่งเรือรบชื่อจ็องด์ (Gironde) เข้ามารับคณะทูตถึงกรุงเทพฯ เรือได้ถอนสมอออกไปเมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2430 (ค.ศ. 1860)

คณะทูตประกอบด้วยกลุ่มบุคคลที่ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สุดได้แก่ พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี (แพ บุนนาค) เป็นราชทูต ท่านเป็นบุตรของสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ อุปทูต คือเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (วร บุนนาค) เป็นบุตรเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ตรีทูต คือพระณรงค์วิจิตร (จอห์น บุนนาค) เป็นบุตรของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เชิญพระราชสาส์นและเครื่องมงคลราชบรรณาการออกไป

เจ้าพนักงานผู้กำกับเครื่องราชบรรณาการ มี 5 นาย ประกอบด้วย นายสรพรวิไชย และนายยามมหาดเล็กเวรเดช 2 คนแรกเป็นน้องชายร่วมบิดามารดาของท่านราชทูต อีก 3 นาย คือ หลวงอินทรมนตรี เจ้ากรมสรรพากรนอก ขุนมหาสิทธิโวหาร ปลัดกรมพระอาลักษณ์ และหมื่นจักรวิจิตรกรมแสงใน

ผู้ติดตาม 3 คน เป็นญาติของทูตานุทูต มี นายสมบุญ บุตรพระยาศรีพิพัฒน์ฯ ราชทูต นายหวาด บุตรพระยาภักย์สงครามผู้เป็นอาของเจ้าหมื่นไวยวรนาถ อุปทูต และนายชาย อายุ 10 ปี เป็นบุตรของเจ้าหมื่นไวยวรนาถ อุปทูต นอกนั้นเป็นเสมียนและคนรับใช้อื่น ๆ อีก 17 คน รวมชาวคณะที่เป็นคนไทยทั้งสิ้น 28 คน

และเนื่องจากไม่มีคนฝรั่งเศสมารับโดยตรง กงสุลที่กรุงเทพฯ จึงขอจากท่านสังฆราชปาเลอกัว ให้ยืมตัวบาทหลวงหลุยส์ ลาริโนดี (Louis Larnaudie) ซึ่งเข้ามาอยู่ในเมืองไทยนาน 15 ปีแล้ว ให้เป็นล่ามฝรั่งเศสติดตามไปกับคณะด้วย

วันที่ 2 มิถุนายน 2404 (ค.ศ. 1861) เรือของคณะทูต (ชื่อเรือ Asmodee เปลี่ยนจากลำเก่าที่เมืองสูเอซ-ผู้เขียน) เข้าเทียบท่าที่เมืองตุลอง (Toulon) พบนายมงตีญี่ (M. Montigny) ราชทูตฝรั่งเศสคนเก่าที่เคยเข้ามากรุงเทพฯ มารอรับเพื่อนำนั่งรถไฟต่อไปถึงเขื่อนเมืองมาร์เซ (Marseilles)

เมืองลียง (Lyons) และปารีส (Paris) ตามลำดับ ที่ปารีสรัฐบาลฝรั่งเศสจัดให้พักที่โรงแรมชื่อ แปนเรศปีโร

ภาพวาดคณะทูตไทยถวายพระราชสาส์น ฝีมือเจโรม มีความคมชัด สดใสและเต็มไปด้วยรายละเอียด เป็นที่สรรเสริญไปทั่วทั้งโลก เป็นความยากที่ฝรั่งต่างชาติผู้ไม่เคยมาเมืองไทยจะสามารถวาดรูปร่างหน้าตาและเครื่องยศของคนไทยได้โดยไม่ผิดเพี้ยน แต่อาจเกิดขึ้นได้ก็ด้วยความสามารถพิเศษอันเป็นพรสวรรค์ของผู้วาดเท่านั้น (Le Monde Illustré 1870)

วันเข้าเฝ้าได้กำหนดให้มีขึ้นเป็นวันพฤหัสบดีที่ 23 มิถุนายน 2404 เวลาบ่าย 5 โมงเย็น ณ ห้องพระโรงกลางของพระราชวังฟองแตนโบล (Palais de Fontainebleau) เมืองฟองแตนโบล นอกกรุงปารีส รัฐบาลฝรั่งเศสได้อนุญาตให้คณะทูตเพียง 14 คน ได้เข้าร่วมพิธี ประกอบด้วย 1. ราชทูต 2. อุปทูต 3. ตริทูต 4. หลวงอินทรมนตรี 5. นายสรรพวิไชย 6. ขุนมหาสิทธิโวหาร 7. หมื่นจักรวิจิตร (หมายเลข 5-7 มีหน้าที่กำกับเรื่องมงคลราชบรรณาการ) 8. นายสมบุญ บุตรราชทูต 9. นายชาย บุตรอุปทูต 10. นายเอี่ยม มหาดเล็ก 11. ขุนสมบัติบดี 12. หลวงชาติสุรินทร์ 13. ขุนจรเจนนทเล 14. นายเปี่ยม มหาดเล็ก รวม 14 คน ที่ได้เข้าเฝ้าวันนั้น

พระณรงค์วิจิต (ตริทูต) ซึ่งรับหน้าที่เป็นผู้บันทึกรายงานการเข้าเฝ้าให้ข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องแต่งกาย ของทูตานุทูตว่า

“ราชทูต อุปทูต ตริทูต แต่งตัวใส่สนับเพลาบุ๋มยกทอง คาดเข็มขัด คาดกรองทอง ใส่เสื้อเยียรบับอย่างน้อยชั้นใน เสื้อครุยกรองทองชั้นนอก ราชทูตขัดกระบี่ฝักทองคำลงยา ใส่มาลา mitra พระจอมเกล้าประดับเพชร อุปทูตขัดกระบี่ฝักนาคและทองคำประดับพลอย ใส่มาลา mitra พระจอมเกล้าประดับทับทิม ตริทูตขัดกระบี่ฝักกาไหล่ทอง ใส่มาลาทรงประพาส mitra พระปิ่นเกล้าทองคำ”⁽²⁾

บันทึกของตริทูตทำให้เราทราบขั้นตอนของพระราชพิธีที่มีขึ้น ล้วนแต่เป็นบรรรยากาศ แวดล้อม ซึ่งต่อมาถูกบรรจุลงในภาพวาดขนาดใหญ่ที่จะกลายเป็นประวัติศาสตร์ของทั้ง 2 ประเทศ ในอนาคต

Les ambassadeurs siamois à Paris.

“มองตินิกับขุนนางกรมวังนำราชทูตเชิญพระบรมราชสาส์นแลพระบวรราชสาส์น กับ ทูตานุทูตเข้าไปถึงท้องพระโรงที่เสด็จออก แล้วคลานตามลำดับเข้ามาไปถึงหน้าพระที่นั่ง ราชทูตก็ วางพานพระราชสาส์นลง ห่างกับที่สมเด็จพระเจ้าแอมเปอเรอเสด็จออกประทับอยู่นั้น ประมาณ 8 ศอก ทูตานุทูตพร้อมกันถวายบังคมครั้งหนึ่งแล้วหมอบอยู่ ราชทูตอ่านทูลเบิกถวายพระราชสาส์น เครื่องมงคลราชบรรณาการเป็นคำไทยก่อน แล้วบาทหลวงลูยวิสลอนนาดีล่ามอ่านแปลเป็นคำ ฝรั่งเศส ถวายจบแล้ว ๆ ทูตานุทูตพร้อมกันถวายบังคมอีกครั้งหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าแอมเปอเรอมี รับสั่งตอบว่า ขอบพระทัยสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ ที่ได้รับทูตแลขุนนางเรือรบซึ่ง เข้าไปกรุงเทพมหานครโดยความยินดี แล้วสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามแต่งทูตานุทูตให้เชิญพระราช สาส์นเรื่องมงคลราชบรรณาการมาเจริญทางพระราชไมตรีอีกนั้น ขอบพระทัยสมเด็จพระเจ้ากรุง สยามเปนอันมาก แต่ก่อนกรุงฝรั่งเศสกับกรุงสยามอยู่ไกลกัน เดียวนี้ฝรั่งเศสได้เมืองไซ่ง่อนเขตแดน ฉนวนเปน ของฝรั่งเศส แผ่นดินก็ใกล้กันกับกรุงสยาม คอเวอนแมนต์ทั้งสองฝ่ายมีธุรการการรังโงจะ ได้ปรึกษาหารือกัน พระราชไมตรีก็จะได้สนิทกันมากทวีขึ้นไป ขอให้สำเร็จพระเจ้ากรุงสยามทั้งสอง พระองค์ ทรงพระชนมายุยืนยาวให้มาก พระราชไมตรีทั้งสองคนนครจะได้ถาวรวัฒนาสืบไปภายหน้า ชั่วฟ้าแลดดิน ทูตถวายบังคมพร้อมกันอีกครั้งหนึ่ง แล้วราชทูตเชิญพานพระราชสาส์นเข้าไปถวาย

สมเด็จพระเจ้าแอมเปอเรอทรงรับต่อพระหัตถ์แล้วส่งพระราชสาส์นให้มินิเตอทูวแนลผู้สำเร็จราชการต่างประเทศ ราชทูตกลานออกมาถึงที่เฝ้าทูตานุทูตถวายบังคมอีกครั้งหนึ่ง ขุนนางบอกว่าจะเสด็จขึ้น ทูตานุทูตพร้อมกันถวายบังคมการถอยหลังออกมา แล้วมีรับสั่งให้ทูตานุทูตขึ้นขึ้นทุกคน สมเด็จพระเจ้าแอมเปอเรอแลแอมเปอเรอประศพระมเหสีพระเจ้าลูกเธอเนโปเลียนเสด็จมาใต้ถ่มทุกซุซถึง สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ แลพระบรมวงศานุวงศ์ท่านเสนาบดีผู้ใหญ่แลทูตานุทูต แล้วรับสั่งว่าให้หาตัวนายชายมาให้พระเจ้าลูกยาเธอเนโปเลียนจับมีอนายชาย สมเด็จพระเจ้าแอมเปอเรอนั้นตรัสภาษาฝรั่งเศส แอมเปอเรอประศพระมเหสีนั้นตรัสภาษาอังกฤษแล้วเสด็จเลยไปทอดพระเนตรเครื่องมงคลราชบรรณาการ รับสั่งว่าฝีมือช่างไทยทำลิ่งของลงยาลายสลักประดับเพชรประดับพลอยงามกว่าของในประเทศอื่น แล้วเสด็จขึ้น เมื่อแอมเปอเรอประศพระมเหสีเสด็จมานั้น มีหญิงสาวแต่งตัวมีไบไม้เพชรผูกคอ ใส่กำไลมือประดับเพชร ถือชายพระภูษา 4 คน ท้องพระโรงที่เสด็จออกนั้น พื้นสองชั้น ๆ บนมีพระแท่นยาวแล้วมีพระที่นั่งเรียงกัน 3 องค์ สมเด็จพระเจ้าแอมเปอเรอเสด็จประทับพระที่นั่งองค์กลางมีเศวตฉัตรทรงพระมาลาออกแฮด ทรงฉลองพระองค์ดำ ทรงพระสังวาลแพรแถบแดง ห้อยพระตรา ทรงสนับเพลาแดงริ้วดำ สองข้างทรงพระแสงฝักหนังดำ แต่งพระองค์เหมือนอย่างนายทหาร แอมเปอเรอประศพระมเหสีนั้นทรงเครื่องขาวประดับแล้วไปด้วยเพชร ประดับอยู่พระที่นั่งซ้าย พระเจ้าลูกเธอเสทรงเครื่องดำอย่างทหาร เสด็จยืนอยู่ข้างพระที่นั่งฝ่ายขวา ข้างขวามีทหารแต่งตัวถือกระบองยืนอยู่ 18 คน ข้างซ้ายมีหญิงภรรยาขุนนางบ้าง สาวใช้บ้าง ยืนอยู่ 30 คน ชั้นล่างเพนที่ขุนนางเฝ้า มินิเตอแลขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยแต่งตัวสะพายดาบยื่นเฝ้าอยู่ข้างละ 19 คน ทูตานุทูตเฝ้าอยู่กลางขุนนาง ถัดออกมา 2 ข้างท้องพระโรง ตั้งเครื่องมงคลราชบรรณาการ”⁽²⁾

ที่มาของภาพและผู้วาด

พระเจ้าเนโปเลียนที่ 3 (Emperor Napoleon III) ทรงครองราชย์อยู่ในสมัยจักรวรรดิที่ 2 (Second Empire ค.ศ. 1851-70) ฝรั่งเศสได้สมญานามคล้ายอังกฤษว่าดินแดนที่พระอาทิตย์ไม่ตกดิน เป็นเจ้าของอาณานิคมกินเนื้อที่จะยุโรปเรื่อยไปถึงแอฟริกา ตะวันออกกลาง อินโดจีน หมู่เกาะในแปซิฟิก จรดอเมริกากลาง คนครึ่งคอนโลกสามารถพูดภาษาฝรั่งเศสได้ ประเทศร่ำรวยขึ้นจากการค้นพบดินแดนใหม่ ๆ เพิ่มอีกเรื่อย ๆ พระบรมราโชบายลึก ๆ ของพระเจ้าเนโปเลียนที่ 3 คือความต้องการที่จะก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำโลกอีกครั้งหนึ่ง เหมือนสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 หรืออย่างน้อยก็ต้องเทียบเท่าสมัยพระเจ้าเนโปเลียนที่ 1 ผู้เป็นลุงแท้ ๆ

ศิลปวัฒนธรรมแทบทุกแขนงได้รับการฟื้นฟูถึงขีดสุดในยุคนี้ ศิลปินชั้นครูจากทั่วทุกสารทิศ และจากทุกสาขาวิชา อาทิ จิตรกรรม ประติมากรรม วิศวกรรมโยธา และ ฯลฯ ถูกเรียกตัวเข้ามาเพื่อเปลี่ยนโฉมหน้ากรุงปารีสใหม่ทั้งหมดเพื่อการจดจำสำหรับวันข้างหน้า จิตรกรฝีมือดีที่สุดในประเทศถูกเกณฑ์เข้ามาปรนเปรอรสนิมอันเฟื่องของราชสำนัก และบันทึกภาพพจน์ของราชบัลลังก์อันยิ่งใหญ่ให้เป็นที่ประจักษ์

ฌอง เลอ-อง เจริม (Jean Leon Gerome) นักวาดรูปชาวฝรั่งเศสเจ้าของสมญานามศิลปินมือเทวดา ผู้บรรลุนิติศาสตราจารย์เมื่ออายุยังไม่ถึง 25 ปี เป็นผู้ได้รับพระบรมราชโองการให้วาดภาพราชทูตไทยจากประเทศสยามขึ้นเพื่อระลึกถึงการมาเยือนของอาคันตุกะผู้ยิ่งใหญ่จากทวีปเอเชีย เจริมได้ชื่อว่าเป็นผู้เปลี่ยนความคิดของจิตรกรหัวโบราณในยุคก่อน ๆ เขาเป็นผู้บุกเบิกการนำลวดลายจากวัฒนธรรมต่างแดน มาผสมผสานกับภาพลักษณ์ดั้งเดิมของลวดลายแบบยุโรปได้กลมกลืนอย่างเหลือเชื่อ ภาพวาดดินแดนในฝันชุด*อาหรับราตรี*ของเขา ได้มาจากการเดินทางท่องเที่ยวไปค้นพบมูมองอันเต็มไปด้วยสีสันในตุรกี (ค.ศ. 1854) และอียิปต์ (พ.ศ. 1857) ผลงานที่ออกมาทำให้เพื่อนร่วมชาติถึงกับตาค้าง⁽⁷⁾

พระเจ้าโนโปเลียนที่ 3 ทรงเก็บตัวเจอโรมไว้ใช้แบบผูกขาด เพราะอัจฉริยภาพพิเศษที่เขาสามารถนำรายละเอียดจากโลกภายนอกที่จักรวรรดินิยมฝรั่งเศสกำลังค้นหาไปใส่ลงบนผืนผ้าไปได้สมจริงจนเหมือนภาพที่สะท้อนจากกระจกเงา ภาพวาดรูปทูตไทยถวายพระราชสาส์น เป็นพระราชบัญชาของพระเจ้าโนโปเลียนที่ 3 ทรงมอบหมายให้เจอโรมดูแลตั้งแต่ต้น เริ่มจากการเกณฑ์ทูตานุทูตให้มาพบเจอโรมเพื่อสเก็ตช์ภาพทีละคน เพื่อเก็บรายละเอียดของรูปร่างท่าทางและใบหน้า ซึ่งเขาก็สามารถเก็บได้อย่างคมชัดคล้ายรูปถ่ายจากกล้องถ้ารูปไม่มีผิดเพี้ยน เงามของเสื้อเนื้อผ้าไหมอันมันล้นส่องประกายแวววับ และท่วงทีลีลาของการหมอบคลานด้วยความเคารพบนอบประหนึ่งสยบอยู่ต่อหน้าเทพเจ้าผู้ทรงอนุภาพ เป็นความน่าทึ่งที่ฝรั่งเศสไม่เคยพบเห็น แม้แต่แววตาอันแจ่มใสของผู้ติดตามสะท้อนประกายแวววาวดุจมีชีวิต ภาพโดยรวมโดดเด่นพระทัยของพระเจ้าโนโปเลียนยิ่งนัก⁽¹⁾

ความอัจฉริยภาพอยู่ที่ “รายละเอียด” การมาเยือนของคณะทูตไทย เป็นประวัติศาสตร์สำคัญที่บรรพชนฝรั่งเศสในอดีตครั้งสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เคยได้รับมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 พระเจ้าโนโปเลียนที่ 3 ทรงต้องการจำลองเหตุการณ์นั้นขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อประชาสัมพันธ์รัชกาลของพระองค์ให้เป็นที่เลื่อมใสแม้แต่พระเจ้าแผ่นดินปลายบูรพาทิศผู้โด่งดังก็ยังคงทรงขวนขวายที่จะส่งผู้แทนมาเฝ้าสวามิภักดิ์ นำพระราชสาส์น พร้อมด้วยเครื่องมงคตราขบรรณาการเปรียบได้กับตัวแทนของกษัตริย์มาทูลเกล้า ฯ ถวาย นั่นหมายถึงบารมีสูงส่งของฝรั่งเศสที่โลกก้มศีรษะให้เป็นการตอกย้ำความสำเร็จทางการเมืองและนโยบายต่างประเทศชั้นเลิศที่คนภายนอกทวีปยุโรปยอมรับ ทั้งหมดรวมอยู่ในภาพ ฯ เดียว หนังสือพระราชประวัติโนโปเลียนที่ 3 เขียนโดย นายเบรสเตอร์ (Fenton Bresler) นักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกันแต่เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ฝรั่งเศส ยังให้ความเห็นโดยให้คำจำกัดความไว้ว่า “ภาพวาดนี้ประมวลบทสรุปถึงความยิ่งใหญ่อลังการของจักรวรรดิฝรั่งเศสแห่งราชสำนักโนโปเลียนที่ 3” (A Scene That Sums up The Imperial Splendour of Napoleon III Court)⁽⁸⁾

ข้อมูลเชิงลึก “ข้างหลังภาพ”

อีก 36 ปีต่อมา เมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก หนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสฉบับหนึ่งชื่อ *Le Gaulois du Dimanche* ลงวันที่ 25 กันยายน 1897 ได้เปิดเผยย้อนหลังข้อมูลเชิงลึกที่

ทำให้ภาพจากอดีตมีสีสันยิ่งขึ้น นายลาโปซ (M. Henry Lapauze) ผู้สื่อข่าวประจำสำนักพิมพ์ ได้ชุดคีย์บันทึกลับของเจโรมเกี่ยวกับการนัดพบอย่างไม่เป็นทางการของเขากับคณะทูต เพื่อขอตัวและเก็บรายละเอียดใบหน้าชาวสยามไว้ล่วงหน้า ทั้งยังเปิดโปงความยุ่งยากกับสนของการสร้างภาพมหัศจรรย์นั้น ซึ่งไม่ใช่แต่พระเจ้าโนโปเลียนเท่านั้นที่ทรงพิถีพิถันจนเกิดเหตุ แต่เขายังต้องประสบกับความกดดันแสนสาหัสจากความเจ้ากี้เจ้าการของบรรดาเสนาบดี แม้แต่พระสนมนางกำนัลที่ต่างก็เอาไปตัวเป็นใหญ่ และต้องการความเป็นหนึ่งในการวางท่าทาง ความภูมิใจจากตำแหน่งหน้าที่และยศถาบรรดาศักดิ์ ต่างก็ใช้อิทธิพลบีบบังคับจิตใจและความรู้สึกของผู้วาด และจำกัดอิสรภาพในการจัดภาพของเขาโดยสิ้นเชิง เจโรมถอดใจอยู่ในคำสัมภาษณ์พิเศษต่อไปนี้

“ข้าพเจ้าขอเล่าเรื่องแปลก ๆ จากคำบอกเล่าของเจโรม เกี่ยวกับลรูปชาวสยามที่เขาประสบมา เมื่อ ค.ศ. 1861 นับเป็นความกรุณาของท่านผู้อาวุโสที่กรุณานำภาพต้นแบบมาให้ข้าพเจ้าชม ข้าพเจ้าได้ขออนุญาตนำสำเนาภาพเหล่านี้มาตีพิมพ์ในรายงานนี้ด้วย มันเป็นภาพร่างที่จำเป็นสำหรับแผนงานใหญ่ที่จะทำต่อไป กล่าวคือองค์จักรพรรดิทรงมีบัญชาให้บันทึกรายละเอียดทุกกระเบียดนิ้วของคณะทูตในสภาพเต็มตัวล่วงหน้าแต่ในกรอบเวลาที่แสนจะกระชั้นชิด กล่าวคือคณะทูตถูกนัดหมายให้มาพร้อมกันในเวลาบ่ายโมงตรง ที่สตูดิโอของท่าน แต่มาถึงเอาจริง ๆ อีกเกือบ 1 ชั่วโมงต่อมา เจโรมรู้สึกหงุดหงิดต่อการผิดเวลานี้ ท่านบอกพวกเขาว่าตอนบ่ายสองโมง ท่านติดคิวนัดลูกค้าอีกรายซึ่งเป็นนัดที่สำคัญเช่นกัน แต่ชาวสยามแก้ตัวทันทีว่ายังเหลือเวลาอีกตั้ง 10 นาที ก่อนจะบ่าย 2 โมง ทำให้แต่ละคนพอมีเวลาเหลือเพียงคนละ 3 นาทีเศษ

การจិតกรเล้าถึงความหลังกับภาพของท่านต่อไป ในสมัยนั้นท่านมีอายุ 37 ปี เข้าวันนัดกรมวังก็นำต้นแบบบอกว่า เวลาเข้าเฝ้าถูกเลื่อนให้เร็วขึ้นกว่าปกติ 1 ชั่วโมงทำให้ฉุกฉะทุกและจวนตัวเต็มที

โนโปเลียนที่ 3 มีพระราชดำรัสให้เน้นความยิ่งใหญ่ของท้องพระโรงชื่อ แกลเลอรี อองรี ที่ 2 ของพระราชวังฟองแตนโบล ให้ดูสิ่งการเทียบเท่าห้องกระจกของพระราชวังแวร์ซายส์ [ครั้งทูตสมัยพระนารายณ์เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14-ผู้เขียน] เพื่อสร้างความภูมิใจให้เกิดขึ้นอีกครั้ง จุดประสงค์ของภาพ จึงเป็นความท้าทายความสามารถทั้งหมดของเจโรมที่มีอยู่ ในเวลาสั้น ๆ เพียงไม่กี่นาทีของพระราชพิธี เขาต้องเก็บเรื่องราวของคน 80 ชีวิตและเหตุการณ์ทั้งหมดไว้ในภาพเดียวกัน การเคลื่อนไหวของคณะทูตและอากัปกริยาถูกลีลาของคนเป็นร้อยถูกสะกดให้หยุดนิ่งในพริบตาเหลือไว้เพียงความสงบเงียบและระเบียบเรียบร้อยของทุกคนในภาพที่จ้องมองไปยังจุดเดียวกัน ซึ่งก็คือองค์จักรพรรดิแต่เพียงผู้เดียว”⁽¹⁰⁾

บุคคลในภาพมีตัวตนจริงหรือ ?

ต้นปี พ.ศ. 2551 ที่ศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ ณ ปราสาทแวงแซนน์ (Chateau de Vincennes) กรุงปารีส ผู้เขียนค้นพบภาพอีกภาพหนึ่งที่ชี้ตัวบุคคลข้างหลังภาพราชทูตไทยถวายพระราชสาส์น จากค.ศ. 1861 ไว้ หลักฐานใหม่ต่อกัยคำสารภาพของเจโรมว่าบรรดาผู้ทรงอิทธิพล

ที่สุดของราชสำนักนโปเลียนที่ 3 รวมถึงเจ้าใหญ่นายโต ขุนนาง ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ หรือแม้แต่นางในที่เขาพูดถึง ล้วนมีตัวตนอยู่จริง ๆ อยู่ในภาพวาดของเขาทั้งสิ้น!⁽⁶⁾

หลักฐานชิ้นนี้สามารถพิสูจน์เอกลักษณ์ของผู้อยู่ในเหตุการณ์ที่ละคนด้วยชื่อและตำแหน่ง เป็นประกัน ดังมีรายนามต่อไปนี้

(ดูภาพประกอบ-เรียงตามลำดับนับเบอร์)

1. Napoleon III 2. Empress Eugenie 3. Prince Imperial 4. พระยาศรีพิพัฒน์ ๕ ราชทูต 5. เจ้าหมื่นไวยวรนาถ อุปทูต 6. พระณรงศ์วิจิตร ตรีทูต 7. นายสรรพวิไชย 8. หลวงอินทรมนตรี 9. นายชาย บุตรอุปทูต 10. หมื่นจักรวิจิตร 11. ขุนมหาสิทธิโวหาร 12. นายสมบุญ บุตรราชทูต 13. เจโรม จิตรกรผู้วาดภาพนี้ 14. Meissonier, จิตรกร 15. L.G. Jadin, จิตรกร 16. M. Godeaux 17. Commander Oppermann 18. Baron Lambert 19. Marquis de Latour-Manbourg 20. Baron Sibuet 21. Duke de Cambaceres กรมวัง 22. Count Rodolphe d'Ornano 23. Baron de Lajus 24. Commander Baron de Vassart 25. Captain Baron de de Kleinenberg 26. Marquis de Caux 27. Marquis de la Tour du Pin 28. Lieutenant of the Navy Hamelin 29. Captain de Reffyc 30. Captain Lebon-Desmolles 31. Mons. De Saulx 32. Mons. De Montiny, ราชทูตฝรั่งเศส 33. บาทหลวงลาโรนดี, ล่าม 34. General Polignac 35. Baron Mario de L'Isle 36. Prosper Merimee 37. Baron de Montbrun 38. Baron de Pierres 39. Mons. De Saulcy 40. Count d'Arjuzon 41. Marquis de Toulangeon 42. Baron Tascher de la Pagerie 43. Col. De Waubert de Genlis 44. Colonel Count Lepic 45. Colonel Verly 46. Count Walewski, ประธานรัฐสภา 47. Marshal Paillant 48. General Fleury 49. E.A Thouvenel 50. Prince de Moskowa 51. Count Bacciocchi 52. Marshall Magnan 53. General Rolin 54. Duke de Bassano 55. Broness de Pierres 56. Countess de Rayneval 57. Duchess de Bassano 58. Countess Waleska 59. Mme. de Saulcy 60. Countess de la Poeze 61. Baroness de Viry

หมายเหตุ

1. ในทรศนะของผู้เขียน (ไกรฤกษ์) นั้น ผู้วาด(เจโรม)ต้องการให้ทุกคนที่เข้าร่วมพิธีปรากฏตัวในภาพด้วย จึงได้นำทุกคนมาเรียงเป็นแถวเดี่ยวเพื่อมองเห็นหน้าตาดันด์ขึ้น ตามลำดับความสำคัญของตำแหน่งหน้าที่ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ คือ ผู้ที่ได้เข้าร่วมพิธีน่าจะยืนปะปนกันอยู่เป็น 2 แถว คือ ยืนขนานทั้ง 2 ด้านของตัวห้องพระโรงห้อมล้อมตำแหน่งของที่ประทับ

2. ในวันที่เข้าเฝ้า มีคนอยู่ในห้องทะเลรวมทั้งสิ้น 80 คน แต่กลับมีชื่อปรากฏเป็นหลักฐานเพียง 61 คนเท่านั้น (รวมราชวงศ์และทูตานุทูตแล้ว) แสดงว่าเจโรมจงใจคัดบุคคลที่ไม่สำคัญออกไปถึง 19 คน รวมทั้งทหารรักษาพระองค์ด้วย

3. ภาพนี้มีรายละเอียดมากมายของใบหน้าบุคคลจริง ๆ ตลอดจนเครื่องแต่งกาย เหยียดตรา และเครื่องประดับ เจโรมน่าจะสเก็ตช์ภาพอย่างรวดเร็วระหว่างพิธีเข้าเฝ้าซึ่งกินเวลาประมาณ 30 นาที แต่เขาต้องใช้เวลาก่อถึง 3 ปี ใสรายละเอียดเหล่านี้ (ค.ศ. 1861-64) กว่าที่จะเสร็จสมบูรณ์ก็เลยไปถึงปี ค.ศ. 1864 นับเป็นภาพวาดที่ใช้เวลานานที่สุดของเจโรม

4. ภาพชุดไทยถวายพระราชสาส์น มีทั้งหมดด้วยกัน 2 ภาพ คือ

4.1 ภาพต้นแบบซึ่งมีขนาดใหญ่ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานภาพวาดภายในพระราชวังแวร์ซายส์ (Versailles Musee National du Chateau) และ

4.2 ภาพจำลองขนาดย่อส่วน โดยเจโรมเช่นกัน ต่อมาถูกจัดส่งเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 4 ในปี ค.ศ. 1866 (พ.ศ. 2409) มีหลักฐานว่าชาวฝรั่งเศสได้พบเห็นภาพนี้แขวนอยู่ในพระที่นั่งอนันตสมาคม (องค์เก่า) ใน ค.ศ. 1867 (พ.ศ. 2410)

5. เครื่องบรรณาการทุกชิ้นที่เห็นในภาพ ปัจจุบันถูกเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีภายในห้องพิพิธภัณฑสถานของจักรพรรดินีเออเจนี (Le Musee Chinois de L'Imperatrice Eugenie) ณ พระราชวังฟองแตนโบล เมืองฟองแตนโบล ประเทศฝรั่งเศส

6. เป็นความเชื่อของผู้เขียน (ไกรฤกษ์) เองว่าขุนนางและพระสนมบางคนได้ใช้อิทธิพลหรือแม้แต่จ่ายเงินพิเศษให้ผู้วาด (เจโรม) เพื่อให้ลูกของตนโดดเด่นและสง่างามจนเกินจริง อันเป็นประเพณีปฏิบัติของผู้มีบรรดาศักดิ์ทั่วไปในสังคมชั้นสูงของยุโรป และเป็นที่มาของการที่เจโรมบ่นกับผู้สื่อข่าวสำนักพิมพ์

7. เจโรมได้รับเงินค่าจ้างในการวาดภาพนี้เป็นเงินก้อนใหญ่ถึง 20,000 ฟรังก์ จากพระเจ้าอโนเลียงที่ 3 พร้อมกับคำสรรเสริญขององค์จักรพรรดิ ซึ่งทำให้เขาหายเหนื่อย

8. เจโรมได้วาดรูปตัวเอง (หมายเลข 13) ไว้ในภาพด้วย ประเพณีการวาดรูปตัดศิลปินไว้ในภาพของตนเองเป็นคตินิยมของจิตรกรในทวีปยุโรป และเพื่อคนรุ่นหลังจะได้จดจำหน้าของจิตรกรได้

ภาพอันยิ่งใหญ่ต้องแสดงอยู่ในพระอัครสถานอันยิ่งใหญ่เสมอกัน

ภายหลังการเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติของรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 (ค.ศ. 1851) แล้ว พระกิตติศัพท์ของพระองค์ก็ขจรขยายไปอย่างรวดเร็วในหมู่ชาวต่างประเทศ ทุกคนพูดถึงความใจกว้างและความมีไมตรีต่อชาวตะวันตก กงสุลต่างชาติก็รายงานขานขานนี้ไปยังรัฐบาลของตน เสียงตอบรับก็คือรัฐบาลจากประเทศต่าง ๆ ติดต่อกันเข้ามาเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีด้วย ในการนี้ประมุขจากประเทศชั้นนำมากมายกว่า 10 ประเทศ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส ปรัสเซีย โปรตุเกส และสหรัฐอเมริกา เริ่มทยอยส่งทูตของตนเข้ามาพร้อมกับเครื่องบรรณาการเป็นของขวัญ ทำให้พระบรมมหาราชวังคับแคบลงถนัดตา เพื่อตอบรับความหวังดีและเป็นการแสดงออกต่อชาวต่างชาติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำริให้สร้างพระราชวังแห่งใหม่ขึ้นเพื่อต้อนรับผู้แทนจากประเทศทั้งหลาย อันเป็นแผนงานหนึ่งของนโยบายเปิดประเทศที่กำลังดำเนินอยู่ พระราชวังแห่งใหม่นี้เรียก "พระอภิ

เนาว์นิเวศน์” อันประกอบด้วยกลุ่มของพระที่นั่งต่าง ๆ หลายองค์ มีอาทิ **พระที่นั่งอนันตสมาคม พระที่นั่งบรมพิมาน พระที่นั่งนคราณูสโมสร พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ และ ฯลฯ** ⁽⁴⁾

การที่สถาปนิกไทยสามารถผสมผสานศิลปกรรมแบบตะวันตกกับแบบไทยเข้าด้วยกัน แสดงถึงควมมีคุณภาพในการเลียนแบบวัฒนธรรมตะวันตก หมอบรัดเลย์ชื่นชมพระราชวังแห่งใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สร้างตามแบบยุโรป โดยมีจมีนราชามาตย์ (ข้า บุนนาค) อายุเพียง 35 ปี เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง ว่าสร้างได้อย่างมีรสนิยม เขาชมว่ามันสวยงามมากทั้ง ๆ ที่ผู้ออกแบบไม่เคยเดินทางไปยุโรปมาก่อนเลย ⁽⁵⁾

ในประเด็นเกี่ยวกับการสร้างอาคารสถานที่จัดเก็บเครื่องบรรณาการที่ประมุขต่างชาติถวายเข้ามานั้น มีพระราชดำริถึงความจำเป็นในการสร้างสถานที่อันเหมาะสมไว้รองรับว่า

“ครั้นเมื่อจะจัดประดับประดา [เครื่องบรรณาการ] ในพระที่นั่งสร้างอย่างสยามตามอย่างช่างโบราณ ก็ดูจะพานขัดพระเนตร เปนที่ยั้มแย้ของแขกเมืองที่มาแต่ประเทศยุโรปจะพึงว่าได้ ว่าของสำหรับใช้อย่างอื่นเอามาใช้อย่างอื่นไป เพราะฉะนั้นจึงโปรดให้สร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์ โดยแบบอย่างท่วงทีละม้ายคล้ายกับราชนิเวศน์ซึ่งมีในมหานครข้างยุโรปียปฐพี เพื่อจะต้องท่วงทีกับสิ่งเครื่องประดับประดาที่ได้มาแต่ยุโรปียมมหานครต่าง ๆ ไว้สำหรับรับแขกเมืองแลรลิกถึงทางพระราชไมตรีด้วยพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในยุโรปียปฐพี” ⁽⁶⁾

ทันทีที่ข่าวเรื่องรูปแพร์สะพัดมาถึงกรุงเทพฯ สื่อมวลชนไทยก็ติดตามทำข่าวโดยไม่รอช้า หนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์เดอร์ ฉบับวันที่ 15 พฤษภาคม 2409 (ค.ศ. 1866) กล่าวสรรเสริญภาพฝีมือเจโรมว่า

“ข่าวมาแต่เมืองฝรั่งเศส”

มีข่าวว่ามนเซียศิริม [หมายถึง เมอติเออเจโรม-ผู้เขียน] ผู้ที่เขียนรูปราชทูตกรุงสยาม เมื่อครั้งไปเฝ้าเอมปิรอสฝรั่งเศส ได้เขียนไว้เปนรูปใหญ่เท่าตัวทุก ๆ คน รูปนั้นก็เพ็งแล้วลง มนเซียศิริมจึงเอารูปราชทูตออกสำแดงให้คนทั้งปวงดูในห้องที่สำแดงรูปต่าง ๆ ครั้นชาวเมืองฝรั่งเศสได้ดูรูปราชทูตที่เขียนแล้ว ขวนกัสนสรรเสริญมนเซียศิริมว่าเขียนดีไม่มีผิดรูปราชทูตเลย ถึงว่าเขียนรูปเหมือนขณะหมอบเฝ้าเอมปิรอนั้น ก็เขียนออกยากนัก แต่มนเซียศิริมเขียนชัดมิได้เพี้ยนผิดแต่สักสิ่งใด มนเซียศิริมได้ถ่ายลงเปนรูปย่อ ๆ แบบหนึ่ง รูปนั้นก็เพ็งแล้วลงแต่สู้รูปใหญ่ไม่ได้ ฯลฯ ⁽³⁾

เป็นที่สันนิษฐานว่าภาพทูตไทยถวายพระราชสาส์น ถูกนำเข้าไปจัดแสดงภายในห้องพระโรงต้อนรับแขกเมืองภายในพระที่นั่งอนันตสมาคมองค์เก่าเกือบจะทันทีที่เดินมาทางมาถึง และเป็นทีที่กล่าวขวัญถึงอย่างเกรียวกราวโดยผู้มาเยือนนับแต่นั้น หนึ่งในพระราชอาคันตุกะผู้ทรงเกียรติก็คือ ท่านดุก เดอ ปงติแอฟรี (Le Duc de Pontievre) เป็นพระประยูรญาติของพระเจ้าโนเลียนที่ 3 เดินทางเข้ามาเห็นภาพนี้ภายในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 13 มกราคม 2411 (ค.ศ. 1868) ⁽⁹⁾

ทุกวันนี้ภาพต้นฉบับแบบยังถูกเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานภาพวาด ภายในพระราชวังแวร์ซายส์ ประเทศฝรั่งเศส ส่วนภาพจำลองขนาดย่อส่วนฝีมือเจโรมเช่นกัน เก็บรักษาอยู่ในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท กรุงเทพฯ

นอกจากจะเป็นภาพพจน์ของความสำเร็จทางการต่างประเทศของกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ภาพนี้ยังมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ของรัชกาลอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้านโปเลียนที่ 3 ที่มีพระราชประสงค์จะให้คนทั้งโลกได้เห็น จึงต้องวาดให้สมบูรณ์แบบที่สุดทั้งรายละเอียดอันวิจิตรพิสดารของราชบัลลังก์ ตลอดจนรูปร่างหน้าตาของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ และชาววังผู้สูงศักดิ์ในภาพทุกคน ก็เป็นบุคคลจริง ๆ ที่เคยมีชีวิต และมีและเป็นผู้มีอิทธิพลอยู่ในราชสำนักฝรั่งเศสในยุคนั้นอีกด้วย

เอกสารประกอบการค้นคว้า

- (1) ไกรฤกษ์ นานา. "เรื่องเปิดบันทึกกลับ เล-อง เจโรม," ใน พระจอมเกล้าฯ รู้เท่าทัน ตะวันตก. กรุงเทพฯ : มติชน, 2547.
- (2) จดหมายเหตุเรื่องราวทูตสยามไปกรุงฝรั่งเศส. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงคลีประดิพัทธ์ธัญบาล, ณ เมรุวัดธาตุทอง 2513.
- (3) บางกอกกรีคอร์เดอร์, ฉบับวันที่ 15 พฤษภาคม ค.ศ. 1866.
- (4) ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 25 เรื่องตำนานสถานที่และวัตถุ ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสร้าง, กรุงเทพฯ , 2522.
- (5) วิไลเลขา ถาวรธนสาร. ขนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรม ตะวันตก. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545.
- (6) เอกสารทางประวัติศาสตร์ จากศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ ณ ปราสาท Chateau de Vincennes, Paris, พบครั้งแรก เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2551.
- (7) Ackerman, Gerald M. *Jean-Leon Gerome*. ACR Edition, Paris, 2000.
- (8) Bresler, Fenton. *Napoleon III - A Life*. New York. 1999.
- (9) Le Comte de Beauvoir. *Voyage Autour du Monde*. Paris, 1868.
- (10) *Le Gaulois du Dimanche*, Paris, ฉบับวันที่ 25 กันยายน 1897.